

עוד בענין 'תכלית יסורין', ע"ע דעת חכמה ומוסר ח"ב פ; אור הצפון ח"א עמ' כג; שיחות מוסר הגר"ח שמואלביץ יד יז תשל"ב.
ועל סוד ארבעים, כימי חדש אלול ועשרת ימי תשובה, וכן ימי השובבי"ם, והם תתק"ס שעות כשיעור מקוד טהרה, ארבעים סאה שהם תתק"ס לוגין – ע' בספר בן יהוידע (וע"ע דובר צדק עמ' 15).

דף יז

'תניא רבי אליעזר הגדול אומר: אלמלא בא הקב"ה עם אברהם יצחק ויעקב בדין, אין יכולין לעמוד מפני תוכחה...' נראה שהביא זאת כאן לפי שאמרנו שכל שעברו עליו ארבעים יום בלא יסורים קיבל עולמו, ואם תקשה ותאמר שמא הוא מן הצדיקים הגמורים שזוכה לשני עולמות – על כך הביא מאמר זה לומר שאפילו הצדיקים הגדולים, מדת הדין מדקדקת עמהם ביותר וצריכים גם הם לקבלת יסורין (עפ"י שפת אמת).

'ביקש הקב"ה להחזיר את העולם לתוהו ובהו בשביל יהויקים.' על רשעות מעשיו וענשו של יהויקים, ועל חלקו לעולם הבא – ע' סנהדרין פב. קג קד; מו"ק כו. ירושלמי ריש פאה; ויקרא רבה יט.

'... כיון שנסתכל בצדקיהו נתיישרה דעתו.' על צדקת צדקיהו, ע' בהרחבה בספר מגדים חדשים ברכות יח: ובמצוין ביוסף דעת נדרים סה וסנהדרין קג.

'דור לפי פרנס... פרנס לפי הדור... לענין תוקפא וניחותא קאמרינן.' לכן בדור המדבר שנאמר עליהם **'עם קשה עורף'**, היה הפרנס משה רבינו עליו השלום [שכח שרשו ב'דעת' – מקום העורף], והוא היה המתעקש ומפציר לרום קרן ישראל. ובו היה שרש ענין קשיות עורף הטוב שבישראל, למסור עצמו לגמרי כדי לפעול אך טוב לבית ישראל [כמו שנאמר מחני נא מספרך – אף באיבוד עולם הבא, ספרם של צדיקים] (עפ"י לקוטי מאמרים לר"צ הכהן, צג).

וממחשבות ורצונות הטובים שבישראל, נבנה קומת הנביא וחכם הדור. וקלקולי הדורות גורמים איזה קלקול לפרנס גם כן. וכן לאידך גיסא, פרנס הדור ממשיך במעשיו ובלימודו ובמחשבתו שפע לכל הדור, כי כל ישראל קומה אחת והפרנס הוא במקום המלך, כמו הלב בגוף אשר ממנו תוצאות חיים. וכפי ההלכות המתחדשות מפיו כן פירות השפע הנמשך לכל הדור (עפ"י צדקת הצדיק קמא; מחשבות חרוץ דף נב; דברי סופרים כה).

פרק רביעי

'רבי אומר... אבל עשיר שאמר ערכי עלי ושמע עני ואמר מה שאמר זה עלי – נותן ערך עשיר.' התוס' והראב"ד (ערכין ג, 1) מפרשים, וכן מוכח מדברי רש"י ורבנו גרשום (זבח תודה), שחכמים חולקים על דין זה וסוברים שעני שנתחייב במה שאמר העשיר – נידון כעני בהשג יד. והלכה כחכמים. ואילו

הרמב"ם פסק כדברי רבי שמביא ערך עשיר, שהוא מפרש (ע' בפירוש המשנה) שרבי אינו בא לחלוק על חכמים אלא לפרש, שיש דינים שהערכין שוים לקרבנות.

והנה ישנם שני אופנים לפרש את נדרו של השני; אפשר שהוא בא לפטור את חיובו של הראשון, ליתן עבורו את מה שנתחייב [וכמו בקרבנות מצורע, ודאי הפירוש הוא שמתחייב להביא עבור חברו את קרבנותיו, שהרי אין קרבנות אלו יכולים לבוא בנדבה, ורק המצורע חייב בהם]. וכן פרשו הראב"ד (בפירושו לתורת כהנים, פר' מצורע), רבנו גרשום והתוס'. אלא שלפי פירוש זה יש קושי בסברת חכמים [לדעת הסוברים שחכמים חולקים על רבי, כנ"ל] שנידון בהשג יד, והלא הסברה הפשוטה היא שעליו לשלם את כל מה שחייב חברו. ואכן תמהו על כך בתוספות. וצריך לדחוק ולומר שבערכין, שלא כקרבנות מצורע, כיון שיכול אדם להדיר עצמו, על כן גם כאשר בא לפטור את חברו נמשך החיוב עליו ונכלל בדיו ה'נודר', הלכך נידון בהשג יד ככתוב כאשר תשיג יד הנדר.

[ובחזון איש (נגעים יג, יד. ויסוד הדברים מופיע בפירוש הראב"ד לתו"כ) הוסיף לבאר שהשני נותן ערך עני ויוצא ידי נדרו, והראשון (העשיר) נותן את השאר – שהנדר של השני אינו התחייבות שבין אדם לחברו שמתחייב לפטור את הראשון, שהרי אין אדם משתעבד לחברו בדיבור, אלא נדרו הוא להקדש, והדין הוא שיכול אדם לפרוע בעד חברו, הלכך יכול כל אדם להתחייב במצוה זו בדיבורו. וע"ע חדושים ובאורים]. ואולם יש לכאורה פירוש אחר מרווח, שמדובר כשאר כל נדרי ערכין שמחייב עצמו בערכין כפי שאמר חברו. וסובר רבי שנותן ערך עשיר כיון שנתחייב ממש כחברו העשיר וכאילו פירש הסכום המלא, שאינו נידון בהשג יד. ואילו חכמים סוברים שאינו מכויין בזה אלא לקבל עליו ערכין כפי מה שקבל איש זה, כפי שניו, אבל לא לפרש שיהא עליו חיוב יתר משום שחברו עשיר. כפירוש הזה משמע מרש"י (בד"ה אומר אני ובד"ה לרבי) וברמב"ם (ערכין ג,ו), שלא הזכירו כלל שנדר לפטור את חברו. ולפירוש זה אכן יצא שאם אמר בפירוש לפטור ערך פלוני, מסתבר שלדברי הכל הולכים אחר חיובו של הראשון ואינו נידון בהשג יד (עפ"י זבח תודה).

בספר חדושים ובאורים צדד לומר שבסתם כשאמר 'מה שאמר זה עלי' היינו לפטרו. ולפי זה אין ראייה מרש"י ומהרמב"ם כפירוש השני הנ"ל [וכן נקט החזו"א (נגעים יג, יד) בפירוש הסוגיא, שמדובר שנדרו של השני בא לפטור את הראשון]. ועוד צדד שאם אמר בפירוש 'לפטור' אפשר שמודים חכמים שלא נפטר כעני.

(ע"ב) 'עשיר והעני – נותן ערך עשיר'. שיטת התוס' (ו: ד"ה בעידנא. וכ"ה ברא"ש, מובא בשטמ"ק שם) ש'עשיר והעני' שאמרו כאן, היינו שהיה עשיר בשעת הערכת הכהן, אבל אם היה עשיר בשעה שנדר, והעני קודם שהכהן העריכו – הריהו כעני.

ואולם כתבו המפרשים שאין משמע כן מדברי רש"י (כאן ולהלן יח. ד"ה שיתן) רבנו גרשום והרמב"ם, ולשיטתם יש לילך אחר שעת הנדר ולא אחר שעת הערכת הכהן.

אלא שהתוס' הכריחו שיטתם מכח הסוגיא דלעיל ז. וכדי לתרץ קושיא זו כתבו המפרשים (לחם משנה ערכין ג,ה; שפת אמת כאן; זבח תודה לעיל ז וכאן. וע"ע ברש"ש שם ובמג"ח ש,ט) שלפי שיטת רש"י והרמב"ם יש לחלק בין אם היה עשיר בשעת הנדר, שאז נידון כעשיר אעפ"י שהעני אחר כך, ובין מצב שהיה עני בשעת הנדר וכבר ירד לתורת 'השג יד', שאעפ"י שאחר כך העני יותר, אינו מביא כפי החיוב שהיה לו בשעת הנדר, אלא כפי השג ידו של שעת העמדה בדיון או הנתנה. (לכאורה משמע מסתימת דברי הרמב"ם ששעת הנתנה היא הקובעת (וכלשון הלח"מ שם), ממה שפסק (ג,יא) שהנדר פעמיים ונתן תשע לשניה ואחת לראשונה יצא אף ידי ראשונה, והרי ודאי מדובר שעמד בדיון וערך, וסתמא דמלתא כשנערך מתחילה קבעו לו ליתן עשר לראשונה [שדוחק להעמיד דברי הרמב"ם רק באופן שנערך שלא כדיון], מ"מ כשנתן תשע לשניה ונשאר לו אחת, הרי העני ונידון כהשג ידו עתה).

ובמקרה ההפוך, שהיה עני בשעת הנדר ועתה העשיר מעט ועדיין אינו יכול לשלם ערך מלא – כתבו המנחת-חינוך (שנ"ט) והזבח-תודה (דלא כהרש"ש), שחייב לשלם כפי מה שמשגת ידו עתה.

עני והעשיר – אשר תשיג יד הנדר. פירוש, תשיג ידו משמע בשעת נתינה; **עשיר והעני – על פי אשר תשיג** – דרש מ'על פי' שהפה שנדר, באותה שעה הרי השיגה ידו (עפ"י רבנו גרשום ועוד). ועל כן בקרבן מצורע ובעולה ויורד לא נאמר 'על פי' אלא לשון 'תשיג ידו' – שהכל תלוי שם בשעת הנתינה (משך חכמה).

ברבנו גרשום מובאת גרסה אחרת, וכן היא בילקוט (וכ"מ ברש"י): 'עני והעשיר – על פי אשר תשיג יד...'. עשיר והעני – 'עפ"י אשר תשיג יד הנדר'. וכתב בזבח תודה שהיא גרסה מכוונת יותר. ואולם לפירוש המש"ח גרסתנו מיושבת שפיר.

דבר הגורם לו טהרה ומאי ניהו צפורים. נראה, משום שכתוב בהבאתם וטהרו (רש"ש כריתות ט:).

דף יח

דאה סיאה של בני אדם עומדין... – 'ע' בשבועות לה. [על חילופי א'-ע' 'ע' במובא בריש מסכת עבודה זרה].

זהאיכא שכירות – שכירות אינה משתלמת אלא לבסוף. יש לדייק מכך שלא אמרו 'אינה לשכירות אלא לבסוף', שגם כפי ההנחה שישנה לשכירות מתחילה ועד סוף וכל רגע ורגע מתחייב לו פרוטה [וכן היא מסקנת הש"ס בכמה מקומות], כיון שמכל מקום אינה משתלמת אלא לבסוף, עדיין קורא אני בו 'לא השיגה ידו'.

ולפי זה נראה שהוא הדין לענין הלוואות שהלוה לאחרים לזמן קצוב [ואפשר שהוא הדין לסתם הלוואה שהיא לשלשים יום], נידון כעני כיון שאין הכסף ברשותו, וכדין שכירות (עפ"י זבח תודה). ויש מי שכתב לחלק בין שכירות להלוואה (ע' מעשה חושב. וע' מקדש יחזקאל).

הא מני רבי אליעזר היא דתנן ר"א אומר: אם היה איכר נותן לו צמדו, וחמר – נותן לו חמורו. אף על פי שכן סתמה משנתנו – אין הלכה כן אלא כדעת חכמים להלן שאין משאירים בידו כלים הללו. והלא סתם ואחר כך מחלוקת – אין הלכה כסתם (עפ"י רמב"ם; לקוטי הלכות. וע' גם בשו"ת הרשב"א ח"ד קלב).

יכול נקיש ערכין לדמים שיתן כשעת נתינה. פרושו המפרשים: אדם הנודר 'דמי פלוני עלי', כוונתו לפי שוויו בשעת השומא [וזהו 'שעת נתינה' שאמרו כאן], ולא כפי מה ששוה בשעת הנדר, שהרי אין ידוע כעת וגם לא יודע בודאות מה היה שוויו בשעה שנדר, הלכך לא מחית איניש נפשיה לספיקא. ואולם בערכין היות והתשלום קצוב וקבוע ואינו משתנה בשומא, מן הסברה יש לילך לפי שעת הנדר, אלא שעלה על הדעת להקיש ערכין לדמים ולילך אחר שעת נתינה, קמשמע לן קרא כערכך יקום – אינו נותן אלא כזמן הערך (עפ"י שפת אמת. וע' גם בחזו"א כט,ה). התוס' כתבו שזה שבדמים נותן כשעת נתינה – אינו מן הסברה אלא יש על כך שום לימוד מקרא. ורבנו גרשום הביא את הכתוב ונתן את הערכך ביום ההוא. דרך נוספת – 'ע' בספר אור שמח ערכין א, יג.